

УДК 340.12+321.01

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ РИТОРИКИ

Дмитро СКОВРОНСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

АНОТАЦІЯ

Процес зародження античної риторики варто пов'язувати з ментальністю давньогрецького суспільства, що передусім виявляється в різноманітних літературних джерелах, які дійшли до наших днів. У становленні риторики як феномена культури умовно можна виділити період аматорського красномовства (наприклад, поеми Гомера) та період красномовства професійного, тобто оплачуваної діяльності. Розвиток професійного красномовства зумовлений практикою публічних обговорень будь-яких питань, що набула поширення в результаті реформ Ефіальта й Перикла. Згодом закони Солона дали поштовх утвердженню змагального судового процесу, а відповідно, формуванню судового красномовства.

Ключові слова: риторика, судова риторика, ораторське мистецтво, суспільно-політичний устрій, соціальне життя, спір, пошук істини.

ANCIENT GREEK PERIOD OF JUDICIAL RHETORIC FORMATION

Dmytro SKOVRONSKYI,

Candidate of Law Sciences, Assistant at the Department of Theory and Philosophy of Law
of Institute of Jurisprudence and Psychology of National University "Lviv Polytechnic"

SUMMARY

The process of the birth of ancient rhetoric should be associated with the mentality of ancient Greek society, which primarily manifests itself in various literary sources that have survived to this day. In the formation of rhetoric as a phenomenon of culture can be conditionally distinguished period of amateur eloquence (for example, the poems of Homer) and the period of eloquence of a professional, that is, paid activity. The development of professional eloquence is due to the practice of public discussion of any issues that have become widespread as a result of the reforms of Ephalet and Pericles. Subsequently, the Laws of Solon gave an impetus to the approval of a competitive litigation, and, accordingly, to the formation of judicial eloquence.

Key words: rhetoric, judicial rhetoric, oratory, social and political system, social life, dispute, search of truth.

REZUMAT

Procesul de la nașterea retoricii antice ar trebui să fie asociată cu mentalitatea societății din Grecia, în primul rând își găsește expresia în diverse surse literare existente. În formarea retoricii ca fenomen cultural se poate distinge între aproximativ oratoriul amatori (de exemplu, poemul lui Homer) și o perioadă de retorică profesională, adică, munca plătită. Dezvoltarea practicii elocvenței profesionale a provocat discuții publice cu privire la orice probleme sa răspândit ca urmare a reformelor Efiatles și Pericle. Ulterior, legile lui Solon au dat un impuls aprobării procesului competitiv și, în consecință, formării unei elocvențe judiciare.

Cuvinte cheie: retorică, retorică judiciară, artă oratorică, sistem social și politic, viață socială, dispută, căutarea adevărului.

Постановка проблеми. На думку В. Молдована, одним із ґрунтовних описів історії слов'янської риторики є дослідження В. Аннушкіна, який дійшов висновку, що перша східнослов'янська «Риторика» (1620 р.) успадкувала традиції античного світу, настанови Демосфена, Аристотеля, Цицерона, стала підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського красномовства.

Класична риторика, її генеза, розвиток у різноманітних жанрах публічних промов і мистецтва спілкування в різний час входили в коло наукових інтересів багатьох іноземних авторів, серед яких – Мішель Екем де Монтень, Юрген Габермас, Вікторіо Гесле, Іржі Томан, Хосе Луїс Рамірес, Бетті Бар, Крістін Анундсен, Ллойд Сміґль, Бернард Дорман, Томас Гордон та ін.

Можна сміливо стверджувати, що роль античного красномовства у формуванні риторичного мистецтва, зокрема й судової риторики, належно оцінили ще Іларіон і Кирило Туровський у добу Київської Русі, а пізніше – Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Михайло Ломоносов, Петро Пороховщиків та інші відомі риторичні.

Однак, попри незаперечність того факту, що ораторське мистецтво античності має визначальний вплив на розвиток судової риторики, варто визнати, що на сучасному етапі становлення демократичного суспільства та Української правової держави увага до античних риторичних джерел навряд чи може бути надмірною. Ретельне опанування риторичних прийомів, принципів побудови публічного виступу, сформульованих античними риториками, є важливим чинником у виробленні вміння будувати ефективну судову промову, що в умовах кардинальних змін сучасного українського судочинства стає все більш актуальним. Більше того, історичні дослідження доводять, що рівень розвитку демократії та ораторського мистецтва є взаємозалежними. Проте ступінь взаємозумовленості між мистецтвом «судоговоріння» й розвиненістю громадянського суспільства, як в історичному аспекті, так і в сучасному зрізі, залишається недостатньо дослідженим питанням, яке ще очікує на більш пильну увагу з боку історичної науки, юриспруденції та філології.

Стан дослідження. Вплив античного красномовства на формування судової риторики важко переоцінити: він є незаперечно фундаментальним. Судова риторика як феномен культури ґрунтується саме на ораторському мистецтві античного світу. Про це читаємо переконливі дослідження А. Тимофєєва, В. Аннушкіна, І. Стрельникової, С. Аверінцева, Г. Апрессяна, С. Гурвича, В. Погорілка, М. Герман, Г. Сагач, А. Козаржевського, В. Вандишева, М. Грабар-Пассек і багатьох інших учених. Безпосередньо питанням юридичної риторики, включаючи її складник – судову риторичку, присвячено наукові доробки Т. Артемової, Т. Катішевої, Н. Кошанського, В. Виноградова, Н. Івакіної, В. Молдована, О. Олійник, Л. Мацько, Р. Кацавця та ін.

Мета й завдання статті. Історично правосуддя має змагальну основу. Закріпленню принципу змагальності в судовому процесі варто звідчувати саме давнім грекам, які вважали судовий спір між позивачем і відповідачем змаганням передусім у красномовстві й мистецтві аргументації. Агон як характерна риса способу життя та мислення греків позначився на розвитку риторики (як словесне протистояння) і, без сумніву, лежить в основі судової риторики як змагання в умінні переконувати для досягнення справедливості. Змагальність, закономірно, не допускає насильства у вирішенні протиріч. Агон національне протистояння сторони на пошук шляхів до соціальної гармонії. У судовому протистоянні основним засобом регулювання агональних відносин є слово.

Дослідження античної історії доводять, що трансформації суспільно-політичного устрою від демократичного до монархічного й у Стародавній Греції, й у Стародавньому Римі значною мірою впливали на систему судоустрою, а отже, і на характер риторики загалом і судової риторики зокрема, визначаючи структуру судових промов, їх зміст, пафос і набір риторичних прийомів.

Виклад основного матеріалу. На думку Н. Мандрик, неправильно під системою античного красномовства розуміти лише риторичні засоби – вживання певних тропів і фігур. Як уважає дослідниця, «антична риторика – наука красномовства (елоквенції) – явище багатогранне й невмируще. Тому велику цінність становлять відомості про те, як саме творили стародавні митці слова – як сприймалися їхні вислови слухачами» [5].

Як зазначає І. Зимня, антична риторика не обмежувалася вузькою сферою суто ораторської діяльності. Риторика була органічно пов'язана з естетикою, з розумінням того, що таке прекрасне в найрізноманітніших сферах проявів людського духу, а також із логікою доказів [4, с. 3].

Деякі дослідники (Н Гончарова, Н. Мандрик) переконані, що історію ораторського мистецтва античності доцільно починати з розгляду промов Гомерівських героїв, зокрема поем «Іліада» та «Одіссея» (VIII ст. до н. е.).

Зауважимо, що поеми Гомера складаються з діалогових та оповідальних частин, причому діалогові за обсягом є значно більшими, ніж оповідальні. Можливо, для сучасного читача Гомерівські герої здаються надміру говіркими, а їхнє мовлення занадто розтягнутим і вибагливим, проте, вочевидь, саме таке мовлення й таке спілкування було нормою для Стародавньої Греції. Можна припустити, що характер грецької літератури та розвиток ораторського мистецтва взаємозумовлені, і література, й ораторство розраховані на безпосереднє сприйняття слухачами.

Цілоком справедливо вважати, що твори Гомера, зокрема поема «Іліада» [1], є своєрідною енциклопедією соціального життя Стародавньої Греції, її моральних засад, звичаїв і загалом культури античного світу. Зміст поеми ілюструє практику публічних виступів пересічних громадян. Це, зокрема, самозахист у суді, поширений у Стародавній Греції. Про це детальніше йтиметься нижче.

Як відомо, у Гомера лише боги, царі та воїни мали бути красномовними. У творі герої та автор (а відповідно, і слухачі) милуються словом, його чарівною силою. Це слово «крилате» (до речі, вираз «крилате слово» на позначення влучного фразеологізму походить саме від Гомера). Це слово таке дієве, що може вражати як «опірена стріла».

Гомер часто ототожнював мистецтво красномовства з мистецтвом ведення війни. Вочевидь, батько поетів розрізняв види красномовства. Зокрема, в «Іліаді» він відзначає лаконізм, енергію і влучність промов спартанського царя Менелая. Гомер уважав, що вміння красномовлення є не лише даром від народження. Це мистецтво, якого можна навчитись шляхом систематичних вправ. Підтвердженням розвитку мистецтва красномовства в Елладі може послугувати той факт, що до різноманітних прозових жанрів, зокрема історичних оповідей, хронік, вставлялися виголошувани в той час промови.

Розвиваючись у всіх еллінських містах-державках, найвищих вершин ораторське мистецтво досягло в Афінах. Відомостей про промовців монархічної доби та часів аристократів майже немає. Дослідники припускають, що у становленні риторики як феномена культури умовно можна виділити період аматорського красномовства (зразком вважаються, зокрема, поеми Гомера, про які йшлося вище) та період красномовства професійного, тобто оплачуваної діяльності [2].

У V ст. до н. е., коли зародилася демократія Афін, починає свій відлік античне красномовство другого періоду. Як відомо, результатом реформ Ефіальта й Перикла стали Народні збори, Рада п'ятисот і Суд. Важливо відмітити, що в той час набула поширення практика публічних обговорень будь-яких питань, і цілком закономірно, що слово набуло сили головної зброї, і наступальної, і захисної.

Варто зазначити, що змагальний судовий процес і, відповідно, судове красномовство в Стародавній Греції звідчують своїм утвердженням і розвитком законам Солона (594 р. до н. е.) – відомого правителя Афін, який залишив по собі помітний слід в історії. Відповідно до цих законів, кожний афінянин повинен був захищати себе в суді особисто, у рівному змаганні з іншою стороною (згадаймо наведений вище уривок з «Іліади»). Як уже зазначалося, представники брали участь у судових процесах у край рідко, це були радше винятки, а не норма.

У ті часи обвинувачуваний більшою мірою прагнув не переконати суддів у своїй невинуватості, а розчулити, викликати до себе симпатію та приязнь. Отже, утверджений суспільний порядок заохочував громадян до самостійного опанування мистецтва судового красномовства або ж примушував звертатися до фахівців, які професійно складали для учасника судового процесу промову. Таких фахівців називали логографами. Траплялось так, що один і той же логограф міг писати промови для протистояючих сторін. Стверджуючи одне, згодом він же все це заперечував. Тоді віртуозне жонгливання приййомами впливу на аудиторію, по суті, ставало цинічною формальністю, що згодом намагалися подолати найвидатніші грецькі ритори.

Часто, для того щоб переконати слухачів у своїй правоті, вдавалися до надміру довгих промов. Розвинулося так зване дорадче красномовство. Проте найчастіше в судових засіданнях передусім цінувалося вміння бути вправним у спорі: швидко реагувати на запитання, влучно відповідати й, безумовно, самому ставити перед суперником несподівані й такі, що заганяють його в глухий кут, питання. Саме такі виступи вважалися успішними. Це форму є судовий вид красномовства.

Говорячи про видатних риторів Стародавньої Греції, варто згадати про Перикла (495–429 рр. до н. е.) – першого, на думку Цицерона, митця публічного слова. Його унікаль-

ну красномовність визнавали не лише друзі, а й політичні суперники. Попри своє упереджене ставлення до Перикла, Платон усе ж таки вважав його «найсправедливішим в ораторському мистецтві». А один із сучасників Аристофана, комедіограф Евполід, говорив про Перикла: «На його вустах сиділа богиня переконання» [5]. Відомо, що саме логічні міркування й докази Перикла справляли на аудиторію найсильніший вплив.

Варто згадати також про відомого афінського оратора та логографа Лісія (445–380 рр. до н. е.). Його внесок у розвиток юридичної риторики є вагомим, адже він увійшов в історію як автор майже 400 судових промов, які він готував у письмовому вигляді як логограф для учасників судового процесу й власних публічних виступів. Характерними ознаками його промов сучасники називали доступність викладу, логічність, виразність, стислість і симетричність. Лісія справедливо вважали засновником жанру судової мови. Для своїх наступників і судових ораторів різних історичних епох саме Лісій став одним із найбільш авторитетних митців. Він фактично запропонував взірць стилю, композиції та аргументації в судовому процесі. Ім'я Лісія входить до канону десяти античних ораторів, відібраних Пергамською бібліотекою (III ст. до н. е.) як найбільш визначних.

Дуже популярними були риторичні школи, де учнів навчали на професійному рівні володіти мистецтвом судової риторики. Тут доречно згадати про софістів, які створили справжній культ слова. Їхня діяльність значною мірою сприяла утвердженню демократії в давньогрецьких полісах, адже вони вчили не просто мудрості, вони вчили мислити, виховували в учнів свободу висловлювати власні думки, уміння їх відстоювати, незважаючи на будь-які авторитети.

Софісти, зокрема, у своїх риторичних класах навчали методики виголошення та правил побудови судових промов, уміння за допомогою слова впливати на аудиторію. І фактично кожен громадянин міг опанувати мистецтво красномовства, майстерність переконливо й аргументовано сперечатися зі своїми опонентами. Найвідомішими софістами є Гіппій, Горгій, Протагор, Продік, Антіфонт, Ксеніад, Меліс та ін.

Важливість спадщини софістів полягає в тому, що саме завдяки їм красномовство набуло такої ваги, що стало невід'ємною умовою хорошої освіти. Автором першого в античному світі підручника з риторики вважається софіст Коракас. Сформулювавши основні положення риторики як науки, софісти розробили теорію красномовства як таку.

Одним із перших серед софістів згадують Горгія (485–380 рр. до н. е.). Його часто називають «батьком софістики». Відомо, що в Дельфах на його честь було зведено золоту статую, якою греки хотіли увіковічнити його «риторичний подвиг»: виголосивши свою Олімпійську промову, Горгій об'єднав греків у боротьбі з противником. Горгій відомий також своїми неперевершеними і влучними експромтами на будь-які неочікувані теми.

Відмовившись від практики абсолютизувати певні істини, Горгій фактично вивів учення про загальну відносність. Головний акцент він робив на способах переконування, створенні прийомів і засобів переконливого мовлення.

Софіст Протагор (481–411 рр. до н. е.) – один із найбільш успішних учнів Демокрита – увійшов в історію як софіст. Він першим (за твердженням Діогена Лаєрського) заявив, що про будь-який предмет можна висловитись так або інакше, протилежним чином. Протагор сам ставав ініціатором змагань у суперечці, вигадував для суперників підступні висловлювання, не турбуючись про думку, а лише про слова. Він увів у вжиток і сократичний спосіб бесіди, першим вдався до антисфенівсько-

го доводу, за яким протиріччя неможливе, водночас він першим вивів, як можна заперечити будь-яке положення. Він також виокремив чотири види мовлення, які вважав основою промови: побажання, запитання, відповідь, наказ [2, с. 162; 3, с. 375–376].

Відомо, що Протагор відстоював сповідуваний софістами релятивізм. Нагадаємо, що сутність релятивізму полягає у визнанні будь-якого знання відносно неусталеним, суб'єктивним, таким, що залежить від людини [9]. Протагор є автором відомого твердження: «Людина є мірою всім речам – існуванню тих, що існують, і неіснуванню тих, що не існують», тому безглуздо шукати істину, бо поза межами суб'єкта її немає й не може бути. Показовим є те, що, за Діогеном Лаєрським, Протагор не переймався думкою, а турбувався про слова, тобто його, як загалом софістів, значно меншою мірою хвилював зміст висловлювання. З огляду на релятивізм і суб'єктивний ідеалізм, така позиція є цілком зрозумілою.

Як відомо, з плином часу софістика, на жаль, перетворилась на словесне фехтування. Для досягнення мети нехтувалась мораль, часто навмисно порушувалися закони та правила логіки, застосовували некоректні методи ведення полеміки. Використовувані софістами прийоми породили особливий термін «софізм», що означає завідомо неправдивий висновок, положення, яке є формально правильним, але хибним по суті. У часи софістів риторика й софістика часто ототожнювались.

Попри це, роль софістів в історії красномовства не варто применшувати. Софістика як технологія говоріння та ведення суперечки, зазнавши справедливої критики й навіть заперечення, все ж таки становила підґрунтя для подальших риторичних пошуків і вироблення більш ефективних принципів комунікації.

Значний здобуток для риторичного мистецтва залишив Сократ (469–399 рр. до н. е.), сучасник софістів. У супереч софістам він надавав перевагу логічним доказам. Сократ уважав, що правильна думка породжує правильні діяння. Не залишивши писемної спадщини, мислитель проте значно вплинув на розвиток філософської думки та мистецтва риторики. Саме із Сократом пов'язаний розвиток діалогу, зокрема полеміки. Цікаво, що в старогрецькій мові слово «полеміка» означало «мистецтво ведення війни», а сучасне його значення ми успадкували завдяки зародженню саме ораторського мистецтва. У диспуті Сократа передусім цікавив зміст порушеної теми спору. Сократ умів переконати будь-кого зі своїх співрозмовників, не вдаючись до зовнішніх ефектів. Уважається, що Сократ був неперевершеним у збиранні доказової бази.

Надмірну зарозумілість опонента, погану обізнаність із сутністю предмета спору Сократ викривав вдало поставленими запитаннями. Спір перетворювався на пошук істини, коли, застосовуючи індуктивний метод, мислитель примушував співрозмовника через поступове ознайомлення з фактами формувати більш точне і глибоке розуміння проблеми. Сократ умів так побудувати спір, що опонент змушений був самостійно шукати істину.

Зауважимо, що системне підґрунтя в теорію ораторського мистецтва заклав Платон (близько 427–347 рр. до н. е.). У юридичній промові він виокремив складники, виділяв загальні та спеціальні принципи побудови промови. Для історії риторики важливе значення мають твори Платона про видатних ораторів. Л. Мацько акцентує на тому, що Платон жив у час придушення афінської демократії, коли формувалась ідея тоталітарної держави, виникала потреба в монополії на істину. Якщо в діалогах «Протагор», «Горгій», «Федр» і «Софіст» Платон протистоїть софістам, вважає неправильним віддавати владу в руки красномовців, то в «Політиці», «Державі», «Законах» він висловлює

думку, що в державі треба взагалі заборонити публічні виступи [6, с. 21–54].

У суді найважливішим Платон вважає переконливість красномовства ратора. Головний принцип красномовства мислитель бачив у переконанні аудиторії в тому, що є справедливим, а що ні. Слухач повинен прийняти на віру те, що виголосить йому в емоційній промові ритор. Тож основою ораторського мистецтва є не доказування, а емоційний вплив, емоційне переконання. Однак, як відомо, прагнення зовнішнього ефекту часто спричиняло викривлене тлумачення оратором факту, а отже, й упереджене сприйняття цього факту аудиторією.

Проте внесок Платона у розвиток риторики, філософії й загалом наукового пізнання світу є незаперечним. На думку Н. Гончарової, у «Горгії» та «Федрії» Платон зробив спробу теоретично осмислити красномовство як фах. Дослідниця робить висновок, що проблема постає у двох модусах: технологічному й морально-етичному [2].

З аналітичної ідеї Платона пізніше розвинулися наукові методи аналізу та синтезу. Твердження Платона про риторику є актуальними й сьогодні: «Риторика – найбільше для людей добро», «Риторика – джерело влади», «Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він має бути людиною справедливою».

Одним із найбільш знаних риторів Стародавньої Греції є Демосфен (384–322 до н. е.). Це блискучий промовець і його творчість отримали всесвітнє визнання. Цікаво, що поштовхом для становлення майбутнього «володаря дум» стали життєві обставини: як відомо, його опікуни вкрали спадщину, залишену йому батьками, і він сам відстоював власне право на цю спадщину в суді. До судового процесу Демосфен готувався чотири роки. Весь цей час він був сумлінним учнем одного з найавторитетніших афінських адвокатів і наполегливо опановував науку судового красномовства. Сам судовий процес у цій справі тривав ще п'ять років. Тож загалом за дев'ять років Демосфен пройшов серйозну риторичну школу і став майстром не лише в публічному виступі, а й у письмовому складанні судових промов. Ретельна підготовка до усних судових виступів примусила його позбутися дефектів мовлення, на які страждав із дитинства. Завдяки наполегливим тренуванням, про які ходять легенди, він зміг виправити вимову, набутти впевненості у слові й загалом у собі. Демосфен також навчився ефективно користуватись доказами, а факти, які він долучав як докази і як ілюстрацію, точні й показові приклади, становили потужну базу його промов. Про це свідчать письмові праці, які збереглися до наших часів [8].

Насичені живими прикладами, переконливими фактами, у тому числі з особистого життя, промови Демосфена були динамічними, відрізнялися переконливою аргументацією та чіткістю. Ораторському успіху сприяло здобуте наполегливою працею вміння бути артистичним на трибуні. Завдяки своїм адвокатським виступам у суді він здобув заслужене визнання серед сучасників. Характеризуючи Демосфена, вони відзначали його вміння «все запалювати і трощити своєю силою і владою» та порівнювали його з вихором або блискавицею [7, с. 28].

Вочевидь, у творчості Демосфена знайшла відбиток епоха, коли закінчувався період народоуправління. Вірність своїм переконанням, ідеалам минувшини, прагнення зберегти лад, що відходив в історію, пронизують кожну з його тридцяти промов, що дійшли до наших днів. Кожна його промова є результатом тривалої, копіткої праці. Не вдаючись до імпровізації, Демосфен скрупульозно працював над пошуком теми, обмірковував її розвиток, вибудовував план майбутнього виступу, наполегливо відпрацьовував стиль, віднаходив найяскравіші й найдоцільніші вирази.

Попри дошкульні випадки від недобррозичливих сучасників, які називали промови Демосфена пропахлими лампадною олією (насправді робота над текстами не переривалась і вночі), ці твори були сповнені життя та емоцій, були напрочуд доступними, переконливими та свіжими.

Актуальною залишається теорія ораторського мистецтва, сформульована давньогрецьким філософом, логіком і ритором Аристотелем (384–322 рр. до н. е.).

Ораторське мистецтво Аристотель розглядав у філософському аспекті. Акцент мислитель робив на етичних й естетичних функціях риторики. Він, обґрунтувавши твердження, що риторика має використовувати припустимі засоби переконання, подолав «досягнення» софістів у вмінні за допомогою некоректних методів ведення полеміки маніпулювати думкою аудиторії, про що йшлося вище. Не словесну гру, а інтелектуальне слово – ось що повинен пропонувати аудиторії справжній оратор.

На думку Аристотеля, мовні риторичні прийоми допустимі лише в єдності зі смисловим наповненням: «Той стиль і ті ентими бувають вишуканими, які швидко повідомляють нам знання». Будучи учнем Платона, він стверджував, що риторика заохочує розум до роботи. Уважаючи, що володіння словом є мистецтво, він проте, на відміну від Платона, переконував, що його життєдайним джерелом є не ірраціональне натхнення, а глибокі знання. Стиль, переобтяжений художніми прийомами, до того ж ужитими недоречно, Аристотель називав «холодним».

Аристотель-логік стверджував, що головним у риторичці є пошук доказів, способів переконань. І вирішальне значення в цьому пошуку має вміння складати ентими, або риторичні силіогізми – переконливі умовиводи.

Аристотель розрізняв діалектику як мистецтво вести спір для встановлення істини, еристику як мистецтво відстоювати в спорі свою правоту, софістику як прагнення досягти в суді перемоги, свідомо вдаючись до неправдивої інформації. Тож його справедливо вважають засновником теорії суперечки або дискусії.

Аристотель наполягав на єдності трьох елементів ораторського мистецтва: оратор – предмет виступу – слухач. Він є автором класичного риторичного стилю. У настановах риторам він стверджував, що лише ті судження, які стосуються суті питання, є вишуканими й витонченими, натомість судження поверхові або ж мало зрозумілі ніколи не будуть в пошанівку [39].

Відомі два трактати Аристотеля, присвячені риторичці: «Риторика», або «Про мистецтво риторики» (у трьох книгах), і «Поетика».

Майстерність риторики, як уважав Аристотель, ґрунтується на трьох видах засобів переконання (так звана ідея риторичного доказування): логічних доказах, моральних доказах та емоційних впливах. Тобто оратор має опиратися на логіку, не забувати при цьому про цінності, а також про психологічний аспект. Відмітимо, що в «Риторичці» Аристотеля значну увагу приділено дослідженню аудиторії. Зокрема, автор виокремлює й аналізує різні її типи. Промовець, на переконання Аристотеля, обов'язково повинен ураховувати характер аудиторії, а саме: вік, соціальний статус, стать, фах слухачів.

Класифікація промов, запропонована Аристотелем у першій книзі «Риторички», включає дорадчі, судові та епідейктичні промови. Дорадчі (політичні), апелюючи до понять користі чи шкоди, кращого чи гіршого, покликані схилити або відмовляти, судові, через справедливе й несправедливе, мають на меті звинувачувати чи виправдовувати, епідейктичні – через прекрасне та негідне – хвалити чи критикувати. Показово, що дорадчі промови мислитель пов'язував із майбутнім часом, для судових називав визначальним минулий час, а для епідейктичних промов відводив час теперішній.

Розгорнуті міркування Аристотеля щодо способів переконання й доказів, композиції промови (диспозиції) та стилю словесного вираження і проголошення промови (елокуції) залишаються актуальними упродовж багатьох віків.

Заслугує на увагу розрізнення Аристотелем «нових» і «давніх» показань свідків у судових промовах. «Новими» він вважає свідчення пересічних учасників судового процесу. Давні показання становить морально-етичний досвід суспільства, виражений у загальновідомих твердженнях: висловах відомих людей, наприклад поетів, легендах, приказках, прислів'ях.

Серед риторичних прийомів, актуалізованих Аристотелем в ораторській практиці, варто назвати такі: ампліфікація, тобто нагромадження через перелік або розширення сказаного, синонімічні повтори, доповнення означень антитезами, усвідомлене перебільшення, ентимеми причини, доказу, наведення; топоси як особливі посилення до кожного питання (спільні місця). Особливу роль відводив Аристотель порівнянням (метафорам), які, на його думку, дають миттєве, несподіване прозріння [6]. Натомість щодо іронії та гіперболи Аристотель застерігав, що вони припустимі лише в окремих випадках.

Учення Аристотеля значною мірою вплинуло на розвиток риторики, у тому числі судової, а також стилістики як мовознавчої галузі. Відомо, що саме занепад демократії в Афінах спричинив послаблення інтересу до риторики та її певне вихолощення. Одним із останніх міст, де риторика зберегла змістовий аспект, був Родос. Дослідники Л. Мацько, В. Молдован зазначають, що родоський риторичний стиль вдало поєднував «діловитість змісту і красу форми».

Висновки. Розвиток судового процесу зумовив популярність у давньогрецьких полісах риторичних шкіл, у яких учнів навчали мистецтва судової риторики. З риторичними школами пов'язана діяльність софістів, які створили справжній культ слова. Виховуючи в учнів свободу думки, уміння відстоювати власні переконання попри будь-які авторитети, вони значною мірою сприяли утвердженню демократії в Стародавній Греції. Важливість спадщини софістів полягає в тому, що саме завдяки їм красномовство набуло такої ваги, що стало невід'ємною умовою хорошої освіти.

Демократичний устрій суспільства є фундаментальною передумовою та рушійною силою в розвитку риторичного мистецтва. Своєю чергою, рівень розвитку публічного слова є своєрідним маркером демократичності суспільних відносин. Отже, давньогрецький період є визначальним для розвитку красномовства як культурного феномена та

риторики як науки. У цю епоху започатковано основи судової риторики, закладено фундамент тісно пов'язаних із риторикою інститутів доказування, обґрунтування та переконання, теорії аргументації й теорії комунікації.

Список використаної літератури:

1. Гомер. Іліада / пер. із старогр. Б. Тен; вступ. ст. А. Білецький; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Харків: Фоліо, 2006. 414 с.
2. Гончарова Н. Давньогрецька риторика як теоретичний дискурс. Сократ VS софісти: постановка проблеми етичного виміру ораторського мистецтва. URL: <http://www.stattionline.org.ua/obraz/33/2190-davnegrecka-ritorika-yak-teoretichnij-diskurs-sokrat-vs-sofisti-postanovka-problemi-etichnogo-vimiru-oratorskogo-mistectva.html>.
3. Диоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Москва: Мысль, 1979. 620 с.
4. Зимняя И. А. Воздейственность выступлений лектора. Москва, 1975. 423 с.
5. Мандрик Н. Античне красномовство (Еллада) як джерело виховання риторичної культури особистості. Педагогіка. Нова педагогічна думка. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19399-antichne-krasnomovstvo-ellada-yak-dzherelo-vixovannya-ritorichno%D1%97-kulturi-osobistosti.html>.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навчальний посібник. Київ, 2003. С. 21–54.
7. О возвышенном / пер., статьи и примеч. Н.А. Чистяковой. Москва – Ленинград: Наука, 1966. 150 с.
8. Олійник О. Становлення та розвиток судового красномовства як складової юридичної риторики в Античну епоху. Віче: журнал. Наукова бібліотека. 2010. № 17. С. 25–27.
9. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Сковронський Дмитро Миколайович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Skovronskiy Dmytro Mykolaiovych – Candidate of Law Sciences, Assistant at the Department of Theory and Philosophy of Law of Institute of Jurisprudence and Psychology of National University “Lviv Polytechnic”

sdfortissimo@gmail.com